

PREHODNA DOBA

F. X. ŠALDA — B. BORKO

Zares ni prijetna usoda, če moraš živeti v prehodni dobi. Na posameznikovo pleče nalagajo več kakor lahko prenese; na posameznikovo pleče se vali breme, ki ga po navadi stare, a stare ga tembolj gotovo, čim poštenejši je posameznik in čim manj je voljan, da se zadovolji zgolj s predjemom na resnično življenjsko polnost. Posameznik živi le tedaj dobro, ko se lahko opira na nravi, na trdne konvencije, na družbeno soglasje; tedaj, ko ni spora med njegovimi potrebami, strastmi, instinkti, okusom in nravi in med zakonom; tedaj ko se lahko izživlja, ne da bi prihajal navzkriž z normami svoje dobe in ko mu ni treba razbijati okvira, v katerega je posajen. Tam, kjer se posameznikovo življenje, njegova življenjska potreba in sreča razhajajo z moralnim nazorom njegove dobe ali kjer se нравstveno mišljenje posameznika križa s veljavnimi življenjskimi navadami in z njih povprečjem, povsod tam nastaja trpljenje: trpljenje srca v prvem primeru, trpljenje intelekta v drugem. Ali je treba navajati kaj primerov s prvega področja? Nedvomno ne, kajti treba bi bilo naštetih tri četrtine moderne literature. Redkejši so dokazi drugega primera, zato pa umetniško praviloma nad vsako pričakovanje visoki in krasni. Pričuj eden za vse druge: menim primer Hamleta, ki se ne more vživeti v moralno bedo svojega okolja, ki ne more paktirati z zločinom svoje matere in svojega ujca, ki ne more biti popustljiv in prizanesljiv nasproti нравstvenemu močvirju pred seboj. Hamlet vidi, kako je okrog njega razrušen doslej veljavni moralni red; kako je popustilo to, kar nosi življenje in ga stori vrednega, da ga preživiš; kako sta izpuhtela iz življenja ves duh in vsa višja vrednost in je ostal v njem samo grobi in surovi materialni mehanizem. Kdo med nami si ni že nekajkrat v življenju ponavljal v togotnem in trmastem molčanju, skandirajoč ne z ustmi, marveč z utripom svojega srca, njegovih sklepnih verzov iz prvega dejanja:

Svet je iz tira: o prokletstvo in sram,
da jaz sem rojen, naj ga uravnam!

Ni dvoma, Hamlet čuti bedo prehodnih dob, težo svojega poslanstva, nečloveško težo, ki lomi tudi najmočnejše pleče. V tem je vrec vse razmajanosti in razdvojenosti: v trenutku, ko moraš biti samemu sebi zakonodajalec in sodnik, ko nimaš višje instance od sebe, da bi nanjo apeliral, ko si sam, čisto sam; pesnik, igralec, občinstvo in kritik svoje drame, v tem trenutku incipit trage dia, ki od nje ni nobena bridkejša in usodnejša.

Antika ni še poznala takega boleznega in gorjupega nakopičenja funkcij, tako žalostne preobtežitve in obenem razklanosti posameznika. Antičen človek je trpel objektivnejše; zaradi sklepa, maščevanja ali zavisti bogov, zavoljo usode, ki mu je bila v naprej dana in je ves čas visela nad njim, zbog trpljenja rodu, tako rekoč nadposameznega trpljenja. Ni se razklal v samem sebi zato, ker bi prihajal navzkriž s kri-

teriji kodeksa posameznikovega življenja, z družbo, z domovino, z državo, z občino, z njenim redom in njenimi nravi; če se je bil prekršil zoper nje, je umrl, vendar ni dvomil o njih veljavnosti.

Celo Sofoklova Antigona ni izjema. Antigona izvršuje sveto sorodniško dolžnost, dolžnost pietete, ko pokoplje brata, ki je padel v boju zoper svojo občino in kajpak plača z življenjem, ker je prekršila Kreontovo prepoved, in se uprla zoper zakon, zoper javno oblast, zoper občino. Ali pa je ta Kreontova prepoved resničen zakon, ki izraža splošno voljo, določno bistvo dobe, države, npravstva? Zatrdno da ne. Ta prepoved ima preveč značaj zasebne samovolje Kreonta, je preveč negativna in formalistična, da bi lahko videli v nji npravstveno normo. Nasprotno: npravstvo, moralno javno mnenje je na strani Antigone. In seveda: Sofokles ni mogel tega spora ustvariti drugače kakor samo v tej vnanji in formalni obliki; sam je živel v dobi, ki je bila družabno še preveč cela, nerazklana, da bi mogla doumeti in razviti ta spor v vsej njegovi bridki in mučni doslednosti in v njegovem vznemirljivem in smrtilnem razkroju. Ta žalostno lepa naloga je bila pridržana šele modernim; Shakespeare s svojim Hamletom stoji pred vsemi, magnus parens in protagonist cele dobe. On je tu udaril na strune, ki odtlej nenehoma drhte pod rokami modernih v najrazličnejših inačicah. Tako na pr. vsa Hebblova tvorba na svojih zrelih viških ni nič drugega nego varianta na temeljno hamletsko témo; Hamletu kot svojemu pesniškemu prototipu se popolnoma približuje ta tragik prehodnosti — zakaj prav to je Hebblova resnična zasluga in v tem je jedro njegove tvorbe.

»Herodes in Mariamna« sodi v dobo porajajočega se krščanstva, ko se poganska in starožidovska kultura že nižata k zatonu; »Gygi in njegovemu prstanu« je središče racionalističen vladar, ki zaničuje sleherni mitološko formulo, vsako fikcijo »božje milosti«, vso tradicijo in vse orientalske predsodke in pogine kot prvi moderen človek, ki je imel dovolj moči, da se je odkrižal stare in gnile formalnosti, ni pa imel zadosti moči, da bi utesnil prehodnost v kalup nove forme. »Neža Bernauerjeva« se dogaja ob koncu srednjega veka. Ta ljubezniva, kakor mesečina lepa in ponosna meščanska hči iz Augsburga drago, z glavo plača to, da se je bila rodila močna v dobi prehoda in krasna v dobi grdote in razrvanosti. Po naključju jo vidi mlad vojvoda njene dežele, se zaljubi vanjo in se da poročiti; zaradi tega pride navzkriž s svojim očetom in še več; s celotnim naravnim nazorom svojega časa, ki ne dopušča, da bi bila posajena na prestol in da bi vladala deželi ranocelnikova hči, pa naj bi bila še tako žlahtna in kraljevska duša. Ko bi bila Neža slabejša kakor je, manj poštena in hrabra, bi se bilo vse končalo ugodno zanjo. Družba, ki je ne mara za vojvodinjo, bi jo mirno trpela kot priležnico svojega vojvode. Še v poslednjem trenutku, tik pred smrtjo, se ji približa skušnjava slabosti, češ, naj si ohrani življenje tako, da se odpove svojemu možu in vstopi v samostan. Ta poštena in visokorodna duša pa si rajši izbere smrt kakor življenje, ki bi ga odkupila s kompromisom in npravstveno kapitulacijo, in tako pogine kot »najčistejša žrtev nujnosti, kar jih je padlo v teku vekov«.

In njen krvnik mora biti — kakor vелеva tragična nujnost prehodne dobe — plemeniti stari vojvoda Ernest, resničen vitez, ki tembolj trpi, čim jasneje mu postaja, da ne more opravičiti svojega dejanja nra-vstveno, marveč samo politično. Toda tako hoče prehodna doba, ki ni zrela za visoke ideale nra-vstvene svobode, in poznejše dobe ne bodo več razumele teh nra-vstvenih predsodkov, ki so d a n e s nujni.

Hebbel je imel kljub vsej svoji tragični, močno pesimistični kon-cepciji vsaj še vero, ki ga je reševala iz obupa, v katerega bi se sicer izlival njegov tragizem. Hebbel je sicer veroval, da je posameznik zgolj orodje ideje, ki ga bo vrgla med staro šaro, brž ko bo izvršil svojo na-logo; toda Hebbel je tudi veroval, da takó žrtvovani poedinec prispeva k splošnemu napredku in da ne njegov odpor in ne njegova žrtev nista bila zaman v celotnem razvoju človeštva. Neža Bernauerjeva, žrtev kneževske mesalianse v petnajstem stoletju, ki take zveze ni moglo trpeti, je omogočila neenake poroke v devetnajstem in dvajsetem sto-letju in je tako nehote koristila svojim civilnim sestram. Racionalist Kandaules sicer pogine, vendar je lahko prepričan, da se bo njegov racionalistični ideal uresničil pozneje, ko bo nekoč »ves svet mislil tako kakor on«.

Toda kako neki je tistemu, ki nima te vere? Tedaj je pesimizem dosegel vrh. Poznam dva velika predstavitelja tega skrajnega indivi-dualizma in egotizma: danskega romanopisca Jensa Petra Jacobsena in Francoza Stendhala. Jacobsen je z »Nielsom Lyhnom« spisal roman posameznika, ki je zavestno prelomil s tradicijo in se oddaljil celotni nra-vstveni normi. Tu je Jacobsen opisal usodo prve moderne danske generacije, ki se je izneverila veri svojih očetov. Nikjer se ne more oprijeti tal, gre skozi življenje kakor tujka in kakor ubegla hči; z nikomer in z ničemer se ne more spojiti. In tako se dokoplje Niels Lyhne do svoje poslednje izkušnje: do prepričanja o nezdružljivosti duše z dušo. »To je bila tista velika žalost, da je duša vsekdar osamlje-na. Laž je bila sleherna vera v združitev duše z dušo.« Izrečena je bila zadnja beseda pesimizma prehodnih dob. Niels Lyhne ne veruje, da bi s svojim zapravljenim življenjem in svojo nepotrebno smrtjo na boj-nem polju komurkoli in čemurkoli kaj koristil. Umira kot človek, ki se je iznebil vseh iluzij, kot človek, ki se je razočaral z veliko živ-ljenjsko lažjo. Vzlic temu ne umre strahopetno. Vzlic temu je — in za to krasno potezo se ne moremo pokloniti dovolj globoko in dovolj hvaležno njegovemu pesniku — hraber v smrti in prestane tudi poslednjo, najtežjo preskušnjo. Ne skloni tilnika. »Naposled, ko se je Hjerrild ozrl na Nielsa Lyhneja, je ta ležal in blebetal o svojem orožju in o tem, da hoče stojé umreti.«

Francozu Stendhalu je bil vrelec vsega veselja v tem, da je »drugačen kakor ostali«. Kljub temu — ni se nam treba glede tega motiti — napaja vse njegovo delo globok spodnji tok temnega pesi-mizma, in samo logičen klasični duh, zgolj jasna in primitivna sen-sualistična filozofija, dediščina po stari francoski kulturni družbi XVIII. stoletja, ga zadržuje v njegovem tesnem koritu. Tudi Stendhalove pglavitne osebe žive v odporu in revolti zoper vso tedanjo družbo,

njeno nравstvo, njen red in celo okus; tudi njihov svet je omejen z njih lastnimi prsi, tudi one ne priznavajo nad seboj sodnika; tudi one so hkrati pesniki, gledalci in ocenjevalci svoje drame; tudi one strmo-glavijo v svojem lovu za srečo, ki jo razumejo po lastnem nepopularnem okusu in lastni nepopularni fasoni. In tudi junaki Stendhalovih romanov umirajo hrabro, nezlomljeni, z glavo kvišku, s ponosom na belem, od misli obledelem čelu in s prezirom do množice, ki se — kanibalski zmagovalec — tesni pod njihovim moriščem.

Kakšen krasen dvojni primer, ki ga ni moči dovolj oceniti!

Tam, kjer so ugasnile vse čednosti, kjer je nebo zagrnjeno s polnočno temo, tam še sveti poslednja nebeška luč: hrabrost v obupu, prezir do minljivega uspeha.

In verujem, da se bodo nekoč od te luči zopet prižgale vse ostale zemeljske luči.*

* Sestavek »Prehodne dobe« je primer Šaldovega feljtona, zvrsti, ki tudi lahko prispeva svoj delež h karakteristiki velikega češkega esejista in kritika. Ta feljton je izšel leta 1911 v »Národních listích« in je ponatisnjen v zbirki »Časové i nadčasové« (Praga 1936), zadnji izmed zvezkov Melantrichove izdaje Šaldovih zbranih spisov, ki jo je avtor sam uredil. Odtod sem ga prevel zlasti zaradi tega, ker se mi zdi, da je miselno jedro Šaldovega feljtona v letu 1938 mnogo bolj žgoče, kakor je bilo v idilični dobi svojega nastanka. (Prevajalec.)

z

MALI NAROD

K. ČAPEK — J. LIŠKA

Pisatelj duhovitih potopisnih orisov, kramljanj in razmišljanj o Angliji, Italiji, Nizozemski, Skandinaviji in Španiji Karel Čapek potuje vedno z mislimi na svojo domovino; rad išče v tujini vzpodbud za vprašanja svojega naroda. Za primer zaključno poglavje iz »Nizozemskih sličic«.

Nedavno me je obiskal mlad Lotiš in mi po nekakih ovinkih razkril vprašanje svojega življenja: je vredno pisati lotiško literaturo in izdajati lotiške knjige, delati to prav za prav le za peščico ljudi? Je to vredno prizadevanja, da bi se ohranili kot narodni otok, je smiselno izčrpavati toliko sile prav za prav le zato, da bi se sploh po lotiško pisalo in živelo? Bi ne bilo bolj pametno nasloniti se na kako večjo kulturno enoto in izdajati knjige v ruščini ali v nemščini, biti deležen širših duhovnih struj, sodelovati s svetovnejšim jezikom na kulturnih vprašanjih evropskega merila...

Gospod, sem mu rekel, poznamo to; pred kakimi štiridesetimi leti je stavil pri nas isto vprašanje mlad češki črnogled. Zadela ga je zaradi tega obsodba vsega naroda, kar pa seveda še ni končni odgovor na njegovo vprašanje. Pravi odgovor je recimo to, da prihajate dandanes vi